

R. G. C. van der Zalm, *Ibsen op de planken. Een enceneringsgeschiedenis van het werk van Henrik Ibsen in Nederland 1880-1995* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999; Amsterdam: International theatre & film books, 1999, 455 blz., f45,-, ISBN 90 6403 543 1).

Tussen 1880 en 1995 werd in Nederland 187 keer een stuk van de Noorse toneelschrijver Henrik Ibsen geënceneerd. Deze populariteit, met zwaartepunten in de jaren voor 1930 en na 1970, leent zich uitstekend voor een analyse van de enceneringsgeschiedenis van het repertoiretoneel in Nederland. Groot probleem bij historische enceneringen is uiteraard dat ze vergankelijk zijn. Door vasthoudend speurwerk, gekoppeld aan een inventieve en systematische analyse van het gevonden materiaal, is Rob van der Zalm erin geslaagd de encenering van Ibsens werk te reconstrueren. Als voornaamste bronnen gebruikte hij programmaboekjes en recensies. Aan de hand van de gebruikte vertaling of bewerking van Ibsens tekst, decor en belichting, grime en kostuum en wellicht het lastigst de speelstijl, komt het Nederlandse repertoiretoneel in de lange twintigste eeuw tot leven.

Door de soms schaarse gegevens te kwantificeren laat de auteur zien dat de encenering van Ibsen, waarachter zich de ontwikkeling van het Nederlandse toneel doet vermoeden, een duidelijk patroon volgt. In de eerst decennia betekenden Ibsens stukken een belangrijke vernieuwing in de Nederlandse opvoeringstraditie. Op aanwijzingen van de auteur zelf dienden de gevierde Nederlandse acteurs en actrices te breken met hun gedragen en galmende speelstijl, wat de een aanzienlijk beter afging dan de ander. Na 1930 taande Ibsens populariteit. Zijn stukken werden door zijn precieze aanwijzingen voor decor en speelstijl als verouderd, negentiende-eeuws, gezien. Tot 1970 werden de schaarse enceneringen gebaseerd op voorzichtige bewerkingen, actualisering van Ibsens oorspronkelijke tekst. Propvolle fin de siècle-decors moesten daarbij aannemelijk maken dat de stukken in de negentiende eeuw speelden. Deze subtiele en geleidelijke verschuivingen zijn door Van der Zalm met veel gevoel gereconstrueerd. Zij werden gevolgd door turbulente ontwikkelingen vanaf het begin van de jaren zeventig. Uiteraard, zouden wij zeggen, gezien de ophef rond de Actie Tomaat in 1969. Uit Van der Zalm's betoog blijkt echter dat het repertoiretoneel pas na enkele jaren door de vernieuwingsdrift werd geraakt. Nog opmerkelijker is dat dit leidde tot een hernieuwde populariteit van Ibsen, ongetwijfeld mede door de snelle groei van het aantal gesubsidieerde gezelschappen, die behoefte hadden aan repertoire.

Waarom zij juist Ibsen weer van de plank haalden, weet Van der Zalm echter niet duidelijk te maken. Ook blijft ongewis waarom juist Ibsen gebruikt werd om een radicaal nieuwe visie op het toneel, en in het bijzonder op encenering, te etaleren. Waarom bleef men gecharmeerd van de Noorse 'plottenbakker' (Gerardjan Rijnders in een recensie uit 1977), om vervolgens zijn plot om zeep te helpen? Hoe past de revolutionaire opvoering van *Hedda Gabler*, achterstevoren op een toneel-op-een-toneel (Onafhankelijk Toneel 1977), in de Nederlandse opvoeringstraditie? Wat te denken van de opvoering in 1988 van *Bouwmeester Solness* door Maatschappij Discordia? Een anno 2000 nog steeds maatgevende encenering die de opmaat gaf voor een nieuwe 'trend' in de encenering van klassiek repertoire: nauwgezette opvoering van de integrale tekst in een sober decor.

Meer in het algemeen geldt dat Van der Zalm maar gedeeltelijk slaagt in zijn voornemen om een verband te leggen tussen de enceneringen in Nederland van Ibsens werk en de geschiedenis van het toneel in Nederland. Hoe verhield bijvoorbeeld de ontwikkeling van de Ibsen-enceneringen zich tot de opvoeringsgeschiedenis van die twee andere veel gespeelde auteurs: Shakespeare en Molière? In hoeverre waren de Ibsen-opvoeringen exemplarisch voor de ontwikkeling van het 'klassieke' repertoiretoneel in Nederland? Het lijkt allemaal teveel gevraagd, zeker aan een auteur die met engelengeduld en mierenvljijt toch zeker een belangrijke basis heeft

gelegd voor het beantwoorden van deze vragen. Het boek van Van der Zalm verdient het beoordeeld te worden op wat het is: een indringende analyse van de soms turbulente Nederlandse opvoeringsgeschiedenis van het werk van een van de belangrijkste toneelschrijvers. Niet meer, maar zeker niet minder.

Een kanttekening en een zeerpuntje tot slot. De kanttekening: Van der Zalm baseert zijn betoog voor een belangrijk deel op recensies. Hij verantwoordt deze methode omstandig en overtuigend, en laat zien hoe waardevol deze bron is. Door zijn intensieve gebruik van recensies krijgt zijn analyse echter soms het karakter van een receptiegeschiedenis: recensies vertellen nu eenmaal meer over de waardering van tijdgenoten voor een bepaalde encensering dan over die encensering zelf. Juist als het debat over toneel in de jaren zeventig en tachtig tot grote hoogte wordt gevoerd, ontnemt dit ons enigszins het zicht op de opvoering zelf. Het zeerpuntje: Van der Zalms annotatie is soms grotesk. Voetnoten met citaten uit — toegegeven — vaak onderhoudende recensies vullen hele pagina's. Het leidt tot een vormgeving die geen recht doet aan de inhoud van dit boeiende boek.

Dirk Jan Wolfram

S. Wedema, *'Ethiek' und Macht. Die niederländisch-indische Kolonialverwaltung und indonesische Emanzipationsbestrebungen 1901-1927* (Dissertatie Universität Zürich 1995, Beiträge zur Kolonial- und Überseegegeschichte LXXI; Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1998, 353 blz., DM88,-, ISBN 3 515 07264 0).

Bij de lezing van dit aan de universiteit van Zürich verdedigde proefschrift moest ik denken aan een anekdote van wijlen W. Ph. Coolhaas over zijn ervaringen als Indisch ambtenaar. Bij het innen van de belastingen op de Molukken merkte hij tot zijn verrassing dat hem reeds een vertegenwoordiger van de communistische partij was voorgedaan, die zich had uitgegeven voor het nieuwe bestuur en de gereedliggende gelden had geïnd. Hoewel hij met de bevolking te doen had, moest Coolhaas als vertegenwoordiger van de overheid vragen dat men ten tweede male de belasting betaalde. Het ging niet om het bedrag, maar om het principe: daarvan afzien zou hebben betekend dat men afstand deed van het gezag en plaatsmaakte voor de nieuwe machthebbers. Wedema stelt in zijn studie een vergelijkbaar dilemma centraal: hoe reageerden het Nederlands-Indisch bestuur en in het bijzonder de ambtenaren van het Binnenlands Bestuur op de Ethische politiek en op de opkomst van politieke partijen? Door hun betrokkenheid bij de dagelijkse gang van zaken kwamen zij als eersten in contact met de nieuwe bewegingen. Als bemiddelaars tussen de centrale overheid en de bevolking beschouwden veel BBers zich als de ethici bij uitstek, maar dit betrof vooral de welvaarts politiek; tegelijkertijd waren zij vertegenwoordigers van een autocratische overheid. De Ethische politiek was strijdig met de traditionele machtsverdeling: de opvoeding tot zelfstandigheid en het instellen van vertegenwoordigende lichamen betekende niet alleen dat de inheemse bevolking zou emanciperen, maar ook dat de rol van het BB als vertegenwoordiger van het volk zou worden beperkt.

Tussen 1901 en 1927 deden zich snelle politieke en maatschappelijke veranderingen voor in Nederlands-Indië. Vooral na 1910 kwam het onder de inheemse bevolking tot een verhoogde politieke activiteit, die zich tijdens en na de Eerste Wereldoorlog tot een volksbeweging ontwikkelde. Een hele reeks partijen van zeer uiteenlopend karakter presenteerde zich, die ondanks hun verschillen gemeenschappelijk hadden dat zij zich tegen de gevestigde koloniale status quo keerden. De politieke agitatie bereikte een voorlopig hoogtepunt in de jaren twintig met